

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za arheologiju

Ivana Lučića 3

Tajana Tadić

NAJRANIJI ARHEOLOŠKI DOKAZI RODNO UVJETOVANOG NASILJA

Diplomski rad

Mentorica: doc. dr. sc. Rajna Šošić-Klindžić

Zagreb, rujan 2018.

Sadržaj:

1. uvod
2. o nasilju u životu žena
3. identifikacija nasilja iz kliničke i bioarheološke perspektive
4. moderne kliničke studije
5. o nasilju u arheologiji
  - 5.1. studija o durotrižankama
  - 5.2. uloga žena u nasilju – nalazi iz La Plata doline
6. rod
  - 6.1. diskurzivne konstrukcije tijela
  - 6.2. Foucault i Butler
7. spol i arheologija
8. rod i arheologija
  - 8.1. grob kneginje iz Vixa
  - 8.2. rod u neolitiku
9. zaključak
10. literatura
11. sažetak

1. uvod

„Tijelo treba promatrati kao najneposredniji teren na kojem se odigravaju socijalne istine i kontradikcije...kao i lokus na kojem su situirani kako osobni, tako i društveni otpor i borba“ (Scheper-Hughes i Lock 1987, 31, u Martin, Herrod i Pérez 2012, 2). Ova ideja nam pruža sjajnu metaforu za krajnji cilj bioarheoloških studija – rekonstrukciju načina na koji su tijela upletena u ideološke, političke, ekonomske i socijalne procese (Sofaer 2006, u Martin, Herrod i Pérez 2012, 2). Proučavanje nasilja često se provodi uz malo, ili ništa razmatranja specifičnih kulturoloških značenja koja se uz njega asociraju. Ratovanje i nasilje nisu samo reakcije na set vanjskih varijabli, već je u njih uprogramirano zamršeno kulturno značenje. Ukoliko ignoriramo ove kulturalne ekspresije ili čak negiramo njihovo postojanje, znatno reduciramo mogućnost razumijevanja nasilja kao kompleksnog izraza kulturalnog performansa. „Pri pokušaju razumijevanja uporabe nasilja pogrešno je fokusirati se samo na njegovu tjelesnost“ (Scheper-Hughes i Bourgois 2004), upravo zato što činovi nasilja istu transcendiraju, te često „ilustriraju zamršene socijalne i kulturalne dimenzije, te su sami po sebi definirani tim socijalnim kontekstima.“ (Pérez 2012, 14)

Nasilje je dakako povezano ne samo sa socijalnim strukturama već i sa rodom, postoji nekoliko studija koje na temelju skeletnih ostataka dokumentiraju nasilje nad ženama u drevnim populacijama, no unatoč tome, veza između roda i nasilja u prošlim društvima problematika je kojoj suvremena arheologija nije posvetila puno vremena. Većina dostupne literature svodi se na usamljene studije koje često i nemaju rod kao eksplicitnu polaznu točku. Također, problematičan je ne samo status biologističkog diskursa kao krajnje legitimirajuće instance u konceptualizaciji

roda, već i pitanje govori li nam pronalazak *žena* u prošlosti, ili čak pronalazak žena i muškaraca u arheološkoj evidenciji nešto o rodnim odnosima njihova doba, te je upitno u kolikoj se mjeri možemo pouzdati u etnografske analogije i direktni historijski pristup (Nelson 1997, 14) U ovom ću radu pokušati ispitati kako je znanje o rodu, kao i o rodu i nasilju konstruirano i predstavljeno unutar arheološke discipline, kao i napraviti pregled nekoliko studija fokusiranih na osteološka istraživanja nasilja, kako bih istražila potencijal implementiranja markera koji služe za identificiranje rodno uvjetovanog nasilja u modernim kliničkim studijama za identificiranje rodno uvjetovanog nasilja kod drevnih populacija.

2. o nasilju u životu žena

Klinički i sociološki podaci pokazuju da je nasilje u životu žena rezultat kompleksnih socijalnih i kulturalnih situacija i može postati endemsko (Ralph, 2012:67, Kimmel 2004, 278–283; Radford and Stanko 1997, 66–72).

WHO (1997) smatra da su žene pod rizikom nasilja od začeca pa sve do duboke starosti, a opasnosti s kojima se sučeljavaju variraju od spolno-selektivnog abortusa, dječje prostitucije, obiteljskog nasilja do zlostavljanja kojem su podvrgnute žene starije dobi. WHO (2002, 5) nasilje dijeli na dvije grupe, interpersonalno i kolektivno nasilje, prvo je počinjeno od strane obitelji i zajednice a drugo od strane grupa određenog identiteta. Žene se smatraju grupom ranjivom sa obje strane, a vrste djela počinjenih protiv njih reflektiraju njihovu poziciju u društvu, kao i onu njihove obitelji i/ili partnera. UN u svojoj Deklaraciji o eliminaciji nasilja nad ženama (1993) nasilje nad ženama definira kao

„bilo koji čin nasilja zasnovanog na spolno/rodnoj osnovi koje rezultira, ili može rezultirati, fizičkom, spolnom ili psihološkom povredom ili patnjom žene, uključujući i prijetnje takvim djelima, prisilu ili svojevóljno oduzimanje slobode, bilo u javnom ili privatnom životu.“

Svaka je definicija nasilja naravno kulturološki determinirana, kao i nivoi prihvatljivog nasilja te kako se na čino ve nasilja odgovara (Redfern 2012, 67; Bowman 2001, 26), te moramo uvažiti činjenicu da na našu percepciju nasilja u prošlosti utječu relativno recentni zapadnjački koncepti individue i identiteta, poimanje ozljede i/ili štete kao i poimanja onoga što se smatra „normalnom“ ili prihvatljivom reakcijom na nasilje i agresiju (Redfern 2012, 67)

3. identifikacija nasilja iz kliničke i bioarheološke perspektive

Korištenje kliničkih podataka tijekom bioarheoloških istraživanja postalo je standard, ali ne koristi se bez opreza, s obzirom na to da studije često uključuju i žrtve i agresore, kao i razne aktivnosti u kojima su ozljede nastale, koje ponekad uključuju i vatreno oružje (Redfern 2012:70). Walker (2001, 580-582) sugerira da se suvremeni obrasci interpersonalnog nasilja mogu skoristiti za pružanje osnove studijama *paleotrauma*, ali istovremeno priznaje da postoji mogućnost kulturne determiniranosti ozljeda. (Redfern 2012, 71)

„Podaci o fizičkim manifestacijama modernog interpersonalnog nasilja pružaju osnovu naspram koje je moguće testirati bioarheološke dokaze za drevno nasilje. Iako je nekritičko projiciranje onoga što znamo o modernim traumama potencijalno problematično, obrasci modernih trauma pružaju bogat izvor podataka koje je moguće komparirati, te dozvoljavaju smještanje drevnih ozljeda u smislene bihevioralne, kulturne i povijesne kontekste.“ (Walker 2001:580)

Lokacija ozljede često pruža ključ za otkrivanje njena uzroka:

Antropolozi se obično na frakture dijafize lakatne kosti referiraju kao na „parry“ frakture, jer se one često javljaju kada žrtva napada podiže podlakticu kako bi se obranila od udarca u glavu. Za razliku od njih, frakture distalnog radijusa, u blizini zgloba, rijetko će biti posljedica napada, te se često javljaju kada osoba, pri nastojanju da ublaži pad, padne na ispružene ruke pri nastojanju da ublaži pad. Pri izvođenju ovakvih kauzalnih zaključaka treba dakako biti oprezan, s obzirom na to da neki tipovi skeletnih ozljeda mogu nastati kako slučajno, tako i biti posljedica namjernog nasilja – parry frakture nisu uvijek ozljede zadobivene uslijed napada, dok fraktura ulne (Lovell 1997) ponekad može nastati i pri uvijanju ruke. Dakle, ne možemo bez dodatnih informacija i konteksta pretpostaviti da slične ozljede koje nalazimo na drevnim kosturima, reflektiraju interpersonalno nasilje, ili kako Šlaus i Novak (2006: 224) navode:

„Dio postkranijalnoga kostura koji se donedavno koristio kao glavni parametar za određivanje količine namjernog nasilja u nekoj zajednici jest prisutnost tzv. „parir“ fraktura na distalnoj ili srednjoj trećini dijafize lakatne kosti. Ove ozljede nazivaju se još i „pendrek“ ili na engleskom „nightstick“ frakture, a njihova etiologija objašnjava se sljedećim scenarijem: u pokušaju da zaštiti glavu od udarca (koji napadač namjerava zadati, na primjer, pendrekom), osoba refleksno podiže ruku ispred lica. U tom položaju lakatna kost je najbliža napadaču zbog čega apsorbira najveću količinu sile od udarca i puca (npr., Elliot-Smith, Wood Jones 1910; Wells 1964; Merbs 1989; Ortner, Putschar 1985 itd.). Problem atribuiranja ovakvih fraktura isključivo namjernom nasilju istaknuli su i detaljno obrazložili Smith (1996) i Judd i Roberts (1999). Ovi autori slažu se s činjenicom da fraktura (pogotovo

srednje trećine) dijafize lakatne kosti najvjerojatnije ukazuje na udarac tvrdim ili oštrim predmetom u podlakticu koja je u pronaciji. Ističu, međutim, da se ovakve ozljede podjednako lako mogu zadobiti i ako osoba padne i udari u oštar rub kamena ili nekog oruđa. Namjerno nasilje sigurno je indicirano samo kada su antemortalne frakture lakatne kosti praćene drugim

nedvosmislenim pokazateljima namjernog nasilja, kao što je na primjer prisutnost perimortalnih ozljeda ili pak visokih učestalosti kranijalnih trauma.“

“Kliničke studije fokusirane na nasilje nad ženama kao najčešće ozljede bilježe abrazije, kontuzije i laceracije. Dislokacije i frakture, posebice one nastale od udara tupim predmetom na drugom su mjestu po učestalosti ponavljanja (Greene et al. 1999; Spedding et al. 1999).

Kod žena, žrtava obiteljskog nasilja, vjerojatnost višestrukih ozljeda je veća, posebice onih na glavi i rukama, te fraktura lubanje, rebara (Slika 2.) i kralježnice (Allen et al. 2007; Crandell et al. 2004; Flanslow et al. 1998).

Slika 1. Parir fraktura (prema Ortner 1985:155)

Slika 2. Zacijeljeni kalusi na rebrima moderne američke žene, sistematično zlostavljane od strane muža (prema Walker 2011)

Prepoznavanje nasilja nad ženama u arheološkoj evidenciji se oslanja na kliničke podatke, ali bioarheološka istraživanja su pokazala da postoji mogućnost kulturne specifičnosti ozljeda – „pa se tako čini da je ciljanje na lice suvremeni trend“ (Walker 2001, 582).

Nasilje nad ženama dakako nije ograničeno samo na agresiju partnera ili člana obitelji, te se može dogoditi i za vrijeme komunalnih ili društvenih konflikata (World Health Organization 2002, 9), i u ovakvim situacijama klinički i bioarheološki podaci pokazuju da žene mogu zadobiti ozljede i kao žrtve, i kao počinitelji nasilja ili u borbi.

Moderni klinički podaci pokazuju da je većina ljudi, primljenih u bolnice kao žrtve napada, ozljede zadobila u predjelu glave, lica i očiju, većinom na lijevoj strani lica i prednjoj strani tijela. (Brink et al. 1998; Johansen et al. 2008). Zadobivene muskuloskeletalne kraniofacijalne

ozljede uključuju frakture sljedećih kostiju: nazalnih, zigomatičnih, mandibule, kao i dentalne frakture (Brink et al. 1998).

Zapažene su i traume postkranijalnog skeleta, posebice kostiju ruke — fraktura pete metakarpalne kosti, tzv. boksačka fraktura – kao i obrambene ozljede ruku (Brink et al. 1998).

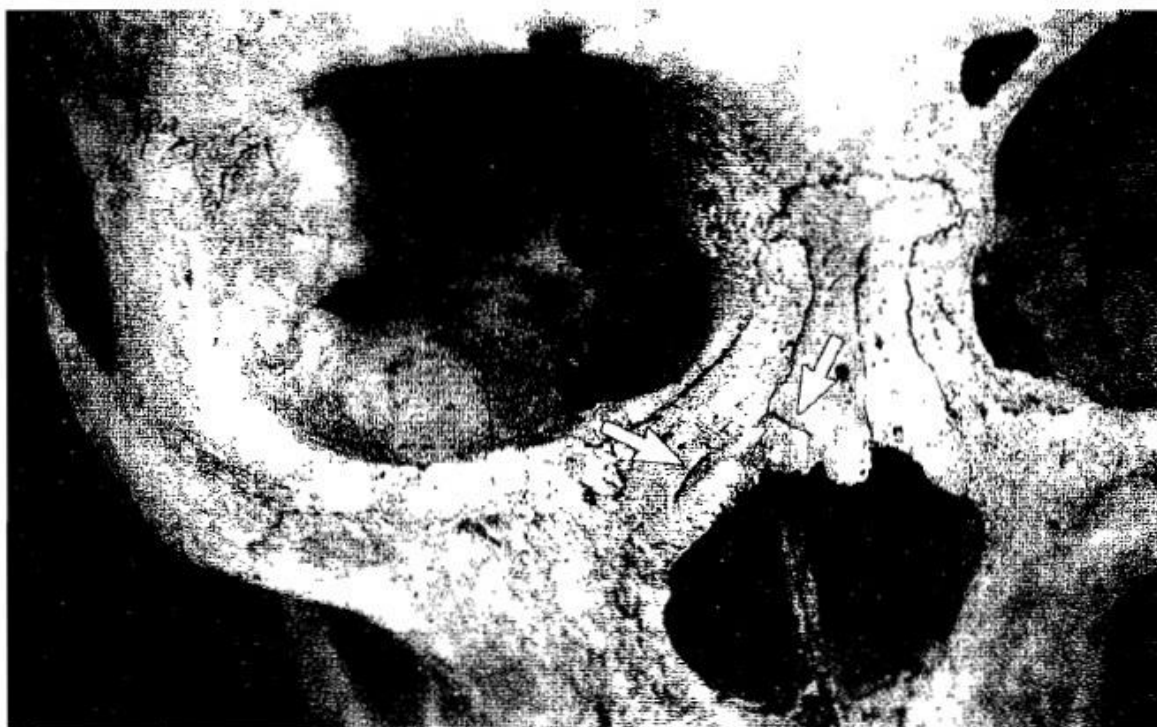
Ralph (72:2012) nadalje piše da su vidljive i razlike među napadima temeljene na spolu – žene su pretežno izložene nasilnom djelovanju tupom silom, ozljedama uzrokovanih davljenjem, kao i padovima, ili guranjima na pod i zid (Brink et al. 1998). Razlike na bazi spola nisu zamijećene vezano uz težinu ozljeda, no postojale su statistički značajne razlike u tipovima ozljeda kao i mehanizmima koji su ih uzrokovali (Brink et al. 1998, u Ralph 2012). Bioarheološke analize prapovijesnih uzoraka u kojima je opservirano nasilje nad ženama, pokazale su da kod njih postoji znatno viša prevalencija zacijeljenih kranijalnih, kao i post-kranijalnih fraktura, te da je većina kranijalnih trauma nastalih kao posljedica udarca tupotvrdim predmetima locirana posteriorno i anteriorno (Martin 1997).

4. moderne kliničke studije

Kod suvremenih žrtava napada, moguće je uočiti karakterističnu distribuciju skeletnih ozljeda. Naime, traume na predjelu lica su najučestalije (Walker 1997), te čine 83% svih fraktura prema studiji koju su uz sudjelovanje 539 Britanki 1990. godine proveli Shepherd et al.

26% žrtava zadobilo je barem jednu frakturu, dok su nazalne frakture najčešća skeletna ozljeda (27%). Ozljede ruku čine 14% svih ozljeda, te najčešće nastaju kao rezultat napada u kojima je osoba bila udarana rukama (72%) i nogama (42%) (Walker 2001, 582).

U medicinskim studijama, teške ozljede od partnerskog nasilja uključuju dentalne traume, orbitalne frakture, frakture mandibule, zigomaksilarnog kompleksa i nosnih kostiju (Slika 3.). Dakle, za žrtve je najizglednije da će zadobiti ozljede lica, te neki stručnjaci sugeriraju da je, ukoliko ne postoji dokaz o prometnoj nesreći koja je uzrokovala ozljede, one se mogu pripisati partnerskom nasilju.

Slika 3. Zacijeljene frakture nazalne kosti i maksile, prema Novak 2006

Ono što povezuje moderne kliničke studije (Brink 2009; Brink, Vesterby & Jensen 2009; Wu, Huff & Bhandari 2010; Matteoli et al. 2016) pregledane u svrhu pisanja ovog diplomskog rada

jest da im je glavni cilj bio identifikacija markera rodno određenog partnerskog nasilja, njegovi mehanizmi te anatomska distribucija, u svrhu implementiranja što efikasnijih protokola pri postupanju sa žrtvama i planiranju preventativnih mjera. Brinkova studija iz 2009 kao preporuku navodi da se sve ozljede glave, vrata i lica tretiraju kao potencijalni markeri nasilja (Brink 2009, 150). Hussain et al. (1994) smatraju da je namjerno nasilje najčešći uzrok kraniofacijalnih fraktura, dok se Brink et al (2009), nakon provedene studije u kojoj je sudjelovala 1481 osoba slažu sa Muellemanom (1996) i Ochsom (1996) da su kraniofacijalne frakture pouzdani indikatori rodno uvjetovanog partnerskog nasilja.

Sistematski pregledi literature i meta-analize dostupnih podataka (Wu, Huff & Bhandari, 2010), kao i kliničko te radiološko ispitivanje ozljeda osoba za koje je potvrđeno da su bile žrtve partnerskog nasilja (Matteoli et al 2016) također navode glavu, vrat i lice kao najčešći lokus rodno određenog partnerskog nasilja.

Novak (2006, 240), prema Jurmain i Kilgore (1998) navodi kako je „potreban epidemiološki pristup skeletalnim traumama i posebno kombiniranoj distribuciji kranijalnih i postkranijalnih ozljeda, koje bi trebale biti evaluirane kako bi se odredila kauzalnost“ te je s tim na umu dizajnirala kliničku studiju koja bi facilitirala direktniju usporedbu suvremenih i prapovijesnih skeletnih lezija.

4.1. Bradford Royal Infirmary klinička studija

Novak je studiju provela u *Bradford Royal Infirmary* na sjeveru Engleske te je ovaj tip traumatološkog centra imao prednost u usporedbi sa ustanovama u Americi, zbog činjenice da veliki broj slučajeva partnerskog nasilja u Sjedinjenim Američkim Državama involvira vatreno

oružje pa bi zbog toga bio problematičan za usporedbu sa prapovijesnim ili povijesnim nasiljem.

„Unatoč tome što je primarni interes ove studije bio razaznati namjerno nasilje od slučajnih trauma, distribucija ozljeda na mekim tkivima je također bila zabilježena, kako bi se odredilo koji su dijelovi tijela u najvećem riziku od zadobivanja skeletnih trauma“ (Novak 2006, 242)

Uzorak, tj. 673 povijesti bolesti/trauma, prikupljene tijekom perioda od jedne godine, čine ženske osobe čiji je raspon godina od 15 do 65. Od toga se kod 479 ženskih osoba raspona godina od 15-65 radilo o slučajnim ozljedama koje nisu bile uzrokovane automobilskim nesrećama.

Kod ostatka, tj. 194 žene koje su bile žrtve namjernog nasilja, zabilježeno je 544 ozljeda, što odgovara otprilike 2,8 ozljeda po osobi. Velika većina, tj. 99% ozljeda nastale su od nasilnog djelovanja tupom silom, 93% ozljeda nalazilo se na mekom tkivu, dok je 7% uzrokovalo lezije na kostima.

Što se ozljeda mekog tkiva tiče,

„kod namjernog nasilja one se većinom nalaze na licu, dok ih po brojnosti slijede one glave i gornjih udova locirane posteriorno. Ozljede mekog tkiva nastale slučajno nalaze se primarno na anteriornom dijelu donjih udova, a slijede ih posteriorne i anteriorne ozljede ruku.“ (Novak 2006:244)

Kako Novak navodi, u ovoj se studiji šest varijabli pokazalo korisnima za određivanje razlika između nesreća i napada – lice, glava, vrat anteriorno i posteriorno, prsa, kao i dob žrtve. Kada se radilo o mekom tkivu, lice je pružilo najveću eksplanatornu vrijednost za razlikovanje trauma nastalih slučajno i onih nastalih kao posljedica napada. Kada su ozljede zabilježene ovom studijom ostavile tragove na kostima, postojao je određeni uzorak

distribucije fraktura. Skeletne traume bile su koncentrirane na licu, sa najvećom frekvencijom fraktura na nazalnim kostima.

Kako navode Nystrom i Toyne (u Knüsel & Smith 2013, 372), arheološka i medicinsko-pravna literatura (Brickley and Smith 2006; Brink et al. 1998; Judd 2004; Kjellström, u Knüsel & Smith 2013; Knüsel, u Knüsel & Smith 2013; Walker 1997) konzistentno demonstrira da je nasilje upućeno drugima obično fokusirano na glavu i lice, bez obzira na to je li počinjeno s namjerom da se osobu ubije ili ne. Istraživači obično razlikuju ozljede nastale kao posljedicu nasilja od ozljeda nastalih slučajno ili trauma nastalih zbog okolišnih faktora tako da razdvajaju kraniofacijalne i postkranijalne traume (Judd 2004; Tung 2007):

„osim činjenice da su glava i lice važni aspekti identiteta individue, udarci koji dovode do oštećenja mozga sprečavaju osobu da se obrani ili uzvrati napad, dok nasilno djelovanje tipom silom može rezultirati slamanjem nosa i krvarenjem, što je izrazito bolno, te gubitak krvi može biti veoma dezorijentirajuć.“ (Nystrom 2013, 372)

5. o nasilju u arheologiji

Još je 1990 John Robb pisao o nasilju kao pojavi koja premošćuje granicu između fizičkog, materijalnog i kulturnog svijeta:

„Efekti nasilja su dovoljno materijalni da naude, ubiju i ostave tragove na skeletu, no činovi nasilja svoje značenje izvode iz kulturnog konteksta, i semantika nasilja je često esencijalni element u konstituiranju odnosa moći. Pri traganju za uzrocima nasilja, društveni su teoretičari kao krivce identificirali pojave od urođene ljudske agresije (Lorenz 1966; Montagu 1973); ekonomskog i političkog konflikta oko resursa (Carneiro 1970) ili političke kontrole (Haas

1990); strategija za optimiziranje genetičkog fitnessa (Chagnon and Irons 1979; Daly and Wilson 1987); socijalnih struktura i interakcija (Knauff 1987, 1991) i etosa ili kulturnog stila (Benedict 1934; Mead 1935). Osobe koje proučavaju društvene forme nejednakosti često gledaju na nasilje kao formu društvene kontrole, dok za Bourdieua (1990) koji na problematiku gleda iz marksističkog rakursa, nasilje uključuje sve oblike apropijacije rada i obuhvaća cijeli kontinuum u rasponu od simboličke kooptacije do fizičke represije.“ (Robb 1990, 111)

Prema Walkeru (2001), bioarheologija je odlično pozicionirana za razumijevanje nasilnih susreta zbog svojeg biokulturalnog pristupa, jer je nasilje u konačnici biološki i kulturološki fenomen.

„Za razliku od arheologije koja se oslanja na neizravne dokaze nasilja (npr. obrambena arhitektura i artefakti koji nalikuju na oružje), ljudski nam ostaci pružaju direktne dokaze o uzrocima i posljedicama nasilja naspram individua kroz vremensko-prostornu varijabilnost u mortalitetu i morbiditetu. Stoga, analiza ljudskih ostataka u sprezi sa analizom arheoloških podataka ekstrahiranih sa arheoloških nalazišta puno je bolja metoda za identificiranje nasilja u prošlosti. Sama prisutnost trauma ne pruža nam uvid to kako i zašto se nasilje događa. Za primjer, postoji mogućnost da su neke od trauma koje smo uočili na ljudskim ostacima rezultat nesreće ili okupacionog stresa.“ (Harrod, Lienard, and Martin 2012, 64)

Harrod, Lienard i Martin (65, 2012) dakako naglašavaju potrebu za oprezom, te činjenicu da mnogi autori (Cybulski 1992; Grauer and Roberts 1996; Judd 2002; Judd and Roberts 1999; Kilgore, Jurmain, and Van Gerven 1997; Novak, Allen, and Bench 2007) navode kako „nasilni incidenti, nesreće kao i okupacioni stres mogu rezultirati sličnim ozljedama koje bi bilo teško razlikovati u osteološkim smislu.“

Harrod, Lienard i Martin kao jedan od većih izazova pri bioarheološkoj analizi nesmrtonosnih ozljeda navode činjenicu da iako je metodologija za identifikaciju zacijeljenih trauma dobro razvijena, mnogi faktori kompliciraju interpretaciju istih, te pišu:

„Nesmrtonosne traume mogu biti indikator intrakomunalnog konflikta (borba jedan na jedan ili obiteljsko nasilje), a mogu također pružiti uvid u opetovanu izloženost nasilju tijekom života individue. Bioarheološka se istraživanja nastoje koristiti višestrukim dokazima uz pomoć kojih mogu dokazati ili osporiti razne hipoteze o uzrocima nasilja (Harrod, Lienard i Martin 2012, 65)

Ovi dokazi dolaze od samih ljudskih ostataka, kao i iz široke lepeze kontekstualnih informacija koje se mogu dobiti iz arheoloških lokaliteta. Kao jedan od nedostavno razvijenih pristupa koji bi mogao biti itekako koristan pri bioarheološkim interpretacijama navode korištenje etnografskih analogija. (ibid 65)

„Jedan od naočitijih primjera nasilja unutar grupe je intimno nasilje partnera ili obiteljsko zlostavljanje. Ukoliko koristimo višestruke indikatore kao što su traume vidljive na ljudskim ostacima, rekonstrukcija pogrebnih konteksta i staništa, resurse koje nam nude etnografija i povijest, eventualno i analiza izotopa, možemo uočiti razliku između žrtava i počinitelja nasilja unutar iste zajednice.“ (Martin i Harrod 2014, 131)

Nadalje, Martin i Harrod naglašavaju kako svaka studija nasilja u prošlosti mora analizirati ne samo traume, već i ostale informacije o individui i kulturi koje otkrivaju obrasce nasilja. Nije dovoljno samo pobrojati frakture, valja proučiti i patološke promjene na kostima, kao što su markeri bolesti ili okupacionog stresa, sve indikatore koji nam mogu reći nešto o životu i zdravlju osobe, a bitni su kada promišljamo društveno odobreno ili strukturalno nasilje, gdje su neke individue kao rezultat društvene nejednakosti u većem riziku od ozljeda ili bolesti. (Martin i Harrod 2014, 122)

5.1. studija o durotrižankama

Arheološke studije koje se bave rodom i nasiljem češće ulaze u korelaciju nego kauzaciju, pa se tako Redfern (u Ralph, 2012) fokusira na kasnoželjeznodobno pleme Durotrižana u Dorsetu na sjeverozapadu Velike Britanije i otkriva izrazito visoku učestalost trauma među durotriškim ženama, uključujući dokaze sa groblja gradine Maiden Castle, koji upućuju na žensko sudjelovanje u bitkama. Redfern tvrdi da su krizni uvjeti kasnog željeznog doba doveli do širenja socijalne uloge žena, uključujući aktivno sudjelovanje u ratovanju, te uspješno subvertira predrasude o tome da su perimortalne traume u žena najčešće rezultat njihove pasivne uloge u danoj situaciji.

5.2. potencijalne uloge žena u nasilju – nalazi iz La Plata doline

Martin et al (2010) primjećuju da je fokus studija nasilja često androcentričan, na naglaskom na muškarce te njihovom težnjom za resursima, moći i prestižom, dok se motivacija žena za nasilja obično zanemaruje. Ispitivanjem nalaza iz doline La Plata u Novom Meksiku, identificirali su sub-grupu žena koje su unutar La Plata društva bile viktimizirane te su bile autsajderi, tuđinci, zatočenice dovedene u društvo protiv svoje volje.

Osim činjenice da su bile zatočenice i kao takve bile tretirane drugačije od ostalih žena – moguće i od strane drugih žena – Martin et al kao jedan od mogućih razloga zašto je samo jedna grupa bila podvrgnuta nasilju navode postojanje hijerarhijske strukture gdje su žrtve samo žene nižeg socijalnog statusa.

Još jedan detalj koji je ukazivao na njihov „vanjski“ status bili su ukopi. Uobičajen način ukopa na ovom je lokalitetu bio zgrčenac, s određenom orijentacijom unutar grobnih

struktura te grobnim priložima, dok se iz konteksta ukopa ovih žena da iščitati da su u jame bile bačene, jer su njihova tijela bila ispružena, bez jasno određene orijentacije i bez grobnih priloga. (Martin et al 2010)

Žene iz ove grupe također su bile prisiljene na težak rad koji je ostavio traga na njihovim kostima – osim zacijeljenih kranijalnih trauma, imale su „najviše frekvencije skeletalnih markera koji indiciraju kontinuiran i uobičajen teški rad.“ (Martin et al, 2014, 13)

Koristeći bioarheološke podatke i kulturni kontekst, Martin et al nam predstavljaju scenarij u kojem postoji mogućnost da su privilegirane žene koristile nasilje za dominaciju nad podređenom skupinom žena; kao i za održavanje kontrole nad resursima, smanjivanje vlastite količine posla ili su ih koristile kako bi nasilje odvratile od samih sebe. (Martin et al, 2014, 14)

6. rod

6.1. diskurzivne konstrukcije tijela

Pitanje postojanja tijela prije diskursa pokrenuo je Michel Foucault, dok Judith Butler pokušava odgovoriti na to pitanje kroz teoriju performativnosti, te nam pritom nudi analitičko promišljanje koncepata “identiteta”, “spola”, “roda”, “subjekta” i, na kraju, problema subverzije identiteta koja može dovesti do subvertiranja opresivnih struktura moći.

Ideja performativnosti u filozofiji nije nova, ali je njena primjena na analizu roda i “materijalnih tijela” originalni doprinos Judith Butler (Živić, 2004, diskrepancija, 17).

6.2. Foucault i Butler

Prema Foucaultu, tijelo je mjesto na koje se upisuju režimi diskursa i moći, sjecište su odnosa juridičke i proizvodne moći. Postavlja se pitanje razlikuje li se tijelo ontološki od procesa konstrukcije kojem je podvrgnuto. Butler smatra da foucaultovska paradigma naočigled govori da regulativna moć ima određene široke povijesne karakteristike i da operira na rodu kao i na drugim vrstama društvenih i kulturalnih normi, onda se čini da rod nije ništa drugo nego primjer jedne veće regulativne operacije moći. Butler se također suprotstavlja podvođenju roda pod regulativnu moć, te tvrdi da je regulativni aparat koji upravlja rodom sam po sebi rodno specifičan. (Butler 2005, 37)

„Može li se pitanje materijalnosti tijela povezati sa performativnošću roda? I kako se onda kategorija „spola“ ponaša u takvom odnosu? Razmotrimo prvo činjenicu da se spolna razlika često shvaća kao posljedica materijalnih razlika. Ona, međutim, nikad nije puka funkcija materijalnih razlika koje nisu na neki način istovremeno obilježene i uobličene diskurzivnim praksama. Međutim, tvrdnja da su spolne razlike neodvojive od diskursivnih ograničenja nije isto što i tvrdnja da je diskurs njihov uzrok. Kategorija spola na samom je svom začetku normativna; to je ono što je Foucault nazvao regulatornim idealom. U tom smislu spol ne funkcionira samo kao norma, nego je dio regulatornih praksa koje stvaraju tijela koja ih kontroliraju, tj. čija je regulatorna snaga označena kao neka vrsta produktivne snage, snage da proizvodi – ograniči, kruži i razlikuje – tijela koja kontrolira. Prema tomu, spol jest regulatorni ideal čija je materijalizacija obvezna, a odvija se (ili se ne odvija) pomoću nekih vrlo uređenih procesa. Drugim riječima, spol je idealna konstrukcija koja se silom materijalizira kroz neko određeno vrijeme. To nije jednostavna činjenica ili statično stanje tijela, nego proces u kojem regulatorne norme stvaraju spol i postižu tu materijalizaciju nasilnim provođenjem i ponavljanjem tih normi. Nužnost tog neprestanog ponavljanja je znak da materijalizacija nikad

nije sasvim dovršena, da se tijela nikada u potpunosti ne podvrgavaju normama koje su ih natjerale da se materijaliziraju. Upravo propusti, tj mogućnosti rematerijalizacije koje je otvorio taj proces obilježavaju jedno područje u kojem se sila jednog regulativnog zakona može okrenuti protiv same sebe i proizvesti mnoštvo reartikulacija koje dovode u pitanje hegemonijsku moć samog tog zakona.“ (Butler 2001, 13-14) Dakle, „ograničavajući diskurs o rodu i rodnosti koji inzistira na dvojnosti muškarca i žene kao isključivog načina shvaćanja rodnog polja vrši regulativnu operaciju moći koja - oprirođuje hegemonu instancu roda i zatvara mogućnosti mislivosti njenog rušenja“. (Butler 2005, 39)

7. spol i arheologija

Biološku kategoriju spola u arheologiji određujemo uz pomoć osteoloških metoda. Dva su temeljna pristupa određivanja spola koji se izdvajaju u okviru bioantropoloških analiza:

“antroposkopija (morfološki – vizualni pristup) i osteometrija (metrička metoda – npr. diskriminantno – funkcijske jednadžbe) (Petaros, 2010). Antroposkopija ili morfološki pristup razumijeva vizualno ispitivanje morfoloških značajki na čitavom kosturu koji je predmet analize, a razlike između muškaraca i žena uočljive su u veličini i građi. Osteometrija (metrički pristup) temelji se na statističkoj analizi izmjerenih vrijednosti koštanih ostataka.“ (Banić, Bašić i Anđelković 2017, 2)

Kao jedan od nedostataka metričkih i morfoloških svakako treba spomenuti populacijsku specifičnost tj. populacijsku varijabilnost spolnog dimorfizma.

Kosti zdjeličnog obruča (*os coxae*) i lubanje (*cranium*) najizraženiji su indikatori spolnog dimorfizma. (Cox 2005) Na postkranijalnom kosturu spolni je dimorfizam vizualno teže uočljiv te se zbog toga pri analizi postkranijalnog kostura u svrhu procjene spola primjenjuju osteometrijske metode. (Banić, Bašić i Anđelković 2017 2017, 3)

Lokalne anatomske razlike koje služe za određivanje spola uključuju:

“prisutnost ventralnog luka preponskog spojišta (*symphysis pubica*), dubina i širina velike sjedne usjekline (*incisura ischiadica major*), kut koji zatvaraju donji rubovi preponske kosti (*angulus subpubicus*), plitkost, širina i visina male te velike zdjelice (*pelvis minor et pelvis major*), oblik gornjih i donjih zdjeličnih otvora (*aperturae pelvis major et minor*), izraženost hvatišta mišića, oblik ovalnog otvora (*foramen obturatum*), prisutnost dvostrukog ili jednostrukog kompozitnog luka (*arcus compose*), veličina zglobove čašice kuka (*acetabulum*), prisutnost preaurikularnog jarka (*sulcus preauricularis*) prisutnost ventralnog luka i grebena ispod preponskog spojišta te oblik križne kosti. Već je rano ustanovljeno da produžavanje tijela sramne kosti (*corpus ossis pubis*) kao i njegove grane (*ramus ossis pubis*) u lateromedijalnom smjeru, omogućava povećanje prostora u ženskoj zdjelici. Stoga će preponsko spojište na ženskoj zdjelici imati oblik okrenutog slova “U”, dok će muški uzorci imati oblik obrnutog slova “V”. Osim navedenog, značajka ženske zdjelice je kraća dužina sjedne kosti (*ischium*) i veći *pubis/ischium* omjer (Washburn, 1948).” (Šoštarić 2012, 11)

Spolni se dimorfizam na lubanji manifestira u njenoj veličini – muške lubanje su često veće od lubanja ženskih individua, teže su i robustnije te imaju izraženija mišićna hvatišta.

Indikatori kojima se spol može procijeniti na lubanji uključuju:

“robusnost čeljusti, izraženost brade (*trigonum mentale*), kut između tijela i grane čeljusti, izraženost glabele i nadočnih lukova, oštrina odnosno zaobljenost gornjih rubova očne šupljine (*margo supraorbitalis*), vertikalnost ili ukošenost čela, izraženost mišićnih hvatišta (*planum nuchale, processus mastoideus*) te općenito veličina i proporcije lica.” (Šoštarić 2012, 14)

Slika 4. Razlike između ženskog (lijevo) i muškog (desno) lica; ovo su ekstremni primjeri feminizacije/maskulinizacije na kojima su razlike lako vidljive (Šoštarić 2012, prema White 2000:360)

8. rod i arheologija

Sam nam spol dakako ništa ne govori o rodnoj ulozi dotične osobe. Našu percepciju, kao i projekciju, rodnih uloga u prapovijesnim društvima izrazito je zanimljivo promotriti u kontekstu istraživanja željeznoga doba Europe, posebice njegove glavne značajke koja dominira krajolikom i literaturom – bogato opremljenih grobova elite. „Stavovi naspram ženskih uloga i njihovih pozicija u prapovijesnim društvima željeznog doba sežu od benignog zanemarivanja do aktivne sabotaže, posebice kada su u pitanju interpretacije bogatih inhumacijskih ukopa, tzv *Fürstengraber* (kneževskih ukopa)“ (Arnold 1991, 2) Arnold je pokušala ispitati na koji je način interpretacija ovih ukopa bila pod utjecajem rodne pristranosti, te također kako je rodna pristranost utjecala na rekonstrukcije željeznodobnog društva.

„Definirajući procesi kasnog željeznog doba (protodržavne formacije, širenje trgovine i interakcije među elitama) vežu se uz vladare, ratnike i trgovce za koje se redom pretpostavlja

da su bili muškarci i tako skoro u potpunosti izostavlja žene iz slike ovoga razdoblja“ (Dimova 2014, 33).

8.1. grob kneginje iz Vixa

Većina se istraživača slaže u interpretaciji Mont Lassoisa kao važnog gospodarskog i političkog središta Ha D3 vremena u Europi. Indicije koje ukazuju na njegovu ulogu kulturnog središta su „kompleksne konstrukcije nedavno otkrivene na platou naselja i nekoliko izuzetno raskošnih ukopa pod tumulima, poput nedalekog St. Colombe ili svjetski poznatoga groba “kneginje iz Vixa”) koji se nalazi odmah u podnožju naselja te sadrži jednu od najbogatijih i najzanimljivijih grobnih cjelina tog vremena“ (Potrebica 2013)

Kneževski ukop u Vixu, datiran između 500 i 480 g.pr.Kr jedan je od najspektakularnijih ukopa elite i to je jedan od mogućih razloga zašto su njeni ostaci i grobni prilozi proučavani više od bilo kojeg prapovijesnog Europljanina, osim Öztija (Arnold 2012, 216)

Mjesto na kojemu se ovaj slučaj lomio, nije bila linija razdvajanja između biološkog spola i kulturno definiranog roda, već između socio-političke moći i ženskoga roda (Potrebica 2013), i jedina stvar koja je zapravo prema Arnold (2012, 2017) bila upitna bilo je kako integrirati ovaj iznimno bogati ukop u čvrsto utvrđeni poredak muške (pre)moći.

Kako navodi Potrebica,

„interpretacija ovog ukopa bila je od samog početka predmet žestokih diskusija. Prvi istraživač je do samog kraja bio uvjeren da je istražio muški kneževski grob jer, unatoč svim znakovima

koji su upućivali na ženski spol ukopane osobe, nije mogao prihvatiti činjenicu da takav željeznodobni ukop visokog statusa može pripadati ženi.“ (2013, 35)

Upravo je ovakav Spindlerov stav bio fokus kritike koju je Bettina Arnold napisala još 1989. – naime, Spindler je bio spremniji popustiti pred mogućnošću postojanja kategorije trećega roda, nego pred mogućnošću postojanja moćne i ugledne žene. Činjenica da je Spindler bio spreman na tolike mentalne akrobacije u nastojanju da izbjegne povezivanje moći i žena, govori mnogo o limitacijama misaonih obrazaca tadašnje paradigme. “Stvorivši kategoriju *svećenika transvestita*, Spindler nehotice otkriva u kojoj je mjeri androcentričnost prožimala studije željeznoga doba sve do osamdesetih godina” (Arnold 2012, 218).

Podtekst većine istraživačkih interpretacija jest taj da kneginja iz Vixa bez prisutnosti fizičkih anomalija ne bi dostigla status koji je imala u svojem društvu, pa ju je Knüsel tako uzdignuo u elitni status tumačeći njene fizičke anomalije kao jedino što ju je za isti moglo kvalificirati (Arnold 2012, 219)

Arnold predlaže da se u ovome trenutku zapitamo koliko je zapravo poseban ukop iz Vixa:

„Kako bismo odgovorili na ovo pitanje, morat ćemo sagledati impliciranu „normativnu“ kategoriju elitnih muških grobova u usporedbi sa grobom kneginje iz Vixa. Elitni ukopi muškaraca obično sadrže priloge oružja, a činjenica da u grobu iz Vixa oružja nema sugerira da njen put prema moći nije bio asociran uz vojnu vještinu ili junaštvo, stvarno ili simboličko. S druge strane, ukopi muškaraca visokog statusa iz kasnijeg halštatskog perioda u zapadnom halštatskom krugu ne prenose osobito *vojni* dojam, a oružje može služiti kao metafora ili označitelj za više od pukog rata ili nasilja“ (Arnold 2012, 219)

Arnold kao odgovor na pitanje važnosti groba iz Vixa identificira činjenicu ne da je osoba možda imala kulturni status ili bila žena, već činjenicu da je njezina grobna cjelina jedna

od najspektakularnijih cjelina svoga vremena. Ova grobna cjelina sadržavala je najimpresivniji skup grobnih priloga ikada pronađen u nekom od netaknutih željeznodobnih ukopa u smislu kvalitete, količine i podrijetla artefakata, a Bettina Arnold inzistira da se ova karakteristika groba ne može objasniti samo na bazi kultne moći. (Arnold 2012, 220-221)

Potrebica (2013) tako navodi

„U sjeverozapadnom kutu komore stajao je golemi brončani krater koji predstavlja import iz radionica u južnoj Italiji (Magna Graecia), poput Taranta ili radionica u Sparti, a u Vix je takva roba pristizala preko Masalijske (današnji Marseille), grčke kolonije koja je bila ne samo ključna točka za uvoz mediteranskih proizvoda, nego je i sama predstavljala važno obrtničko središte. Visinom od 1,64 metra i maksimalnim promjerom od 1,27 metara krater je najveći danas poznati metalni nalaz iz vremena klasične Grčke, a veći je i izradom istančaniji čak i od primjeraka sa samoga grčkog kopna, sa stijenkama debelima tek 1 do 1,3 milimetra. Teži je od 200 kilograma i ima zapremninu od oko 1200 litara. To je jedina posuda koja odgovara Herodotovu opisu veličanstvenoga kratera koji su Spartanci darovali kralju Krezu, a koji je u sebe mogao primiti 300 amfora. Tri masivne volutne ručke podupiru lavice, a pri dnu su ukrašene glavom Gorgone. Lijevani lik žene, koji su neki tumačili i kao prikaz boginje, oblikuje ručku poklopca kratera, a vino se vjerojatno ulijevalo u krater procjeđivanjem kroz poklopac kako bi se uklonili komadi borove smole koja je grčkom vinu davala karakterističan okus i služila kao konzervans. Ukrašen je frizom s prikazom hoplita i bojnih kola, koji se ponavlja osam puta. Svaka figura i njezino mjesto na frizu označeni su slovima grčkog alfabeta kako bi mogle biti pričvršćene pravilnim redoslijedom, što govori da je krater radi lakšeg transporta do Vixa vjerojatno stigao u komadima. U krateru su se nalazili također importirani pehari za piće, od kojih je jedan atički, datiran oko 525. g. pr. Kr., poslužio i za okvirno datiranje ukopa. Osim njih, u grobu je pronađen čitav set posuda za piće italiskog i grčkog

porijekla. Kasnohalštatska kola s četiri kotača su, sudeći prema njihovoj širokoj geografskoj distribuciji i prisutnosti i u muškim i u ženskim grobovima, statusni simbol neovisan o spolu pokojnika. U ranolatenskom razdoblju zamjenjuju ih bojna kola s dva kotača, no krajem latenskog razdoblja iznenada se ponovno pojavljuju u grobovima. Najupečatljiviji komad nakita u grobu u Vixu je torkves težak 480 grama, izrađen iz 25 dijelova od 24-karatnog zlata. Pri dnu torkvesa, uz šuplje kuglaste završetke koji podsjećaju na glavice maka, nalaze se detaljno izrađene figure Pegaza. Na rukama je imala po tri narukvice od lignita i po jednu brončanu narukvicu sa zrnima jantara, a na svakoj nozi po jednu brončanu nanogvicu. U nošnju možemo ubrojiti i brončane fibule s jantarnim i koraljnim ukrasom te jantarne perle koje su vjerojatno dio ogrlice. Oko struka se nalazio brončani pojas obložen kožom, vjerojatno ritualne namjene.“ (Potrebica 2013, 35)

Kneginja iz Vixa je 2002. godine ekshumirana u svrhu još jedne autopsije. Christopher Knüssel, bioarheolog sa Sveučilišta u Bradfordu, fokusirao se na ponovnu analizu skeletnih ostataka kako bi razjasnio pitanja spola, dobi, kao i paleopatoloških indikatora koji bi mogli biti korišteni pri interpretaciji ovoga ukopa. Ovaj je potez sa jedne strane bio doprinos u korist interpretacije groba kao ženskog, no Knüsselova je interpretacija fizičkih anomalija kneginje i dalje vođena prejudiciranim idejama o tome kako politička moć u željeznom dobu nikako nije mogla biti u ženskim rukama, osim ako ta žena nije bila neuobičajenih fizičkih karakteristika koje bi joj, prema etnografskim analogijama, dale status počasnog muškarca (Arnold, 2002, 251).

Unatoč tome, kako navodi Arnold (2012, 218),

“bitno je napomenuti kako su francuski bioarheolozi pri nedavnoj ponovnoj procjeni skeleta iz Vixa ocijenili da facijalne anomalije, kao i one vezane uz hod nisu značajno mijenjale

izgled osobe te kao takve ne mogu biti korištene kao argument u korist njene uloge ritualnog specijalista/stručnjaka (Depierre & Duday, u Rolley 2003, 46-47)“

Arnold (2012) također navodi kako su inicijalne analize skeletnog materijala iz Vixa većinom bile u suglasju sa interpretacijom ostataka kao ženske individue (Depierre & Duday 2003, 9; Arnold 217), što je kasnije potvrđeno DNK analizama (Ginolhac et al 2003).

Ovu interpretaciju afirmira i Potrebica, navodeći kako „danas, zahvaljujući sustavnoj kontekstualnoj i antropološkoj analizi, ali i rezultatima DNK testiranja, pouzdano znamo da je riječ o ženi koja je imala oko 35 godina kada je umrla i bila je visoka oko 160 centimetara“. (2013)

Prisilne metamorfoze koje je prolazila kneginja iz Vixa služe kao zorni prikaz načina na koje se suvremena značenja upisuju u mrtve iz drevnih društava, no isto nas tako poučava i o arheologiji smrti i o arheologiji roda. (Arnold 2012, 217)

Prema Arnold (2012), dio problema je svakako kontinuirano oslanjanje isključivo na posmrtno ostatak, koji nam pružaju samo dio slike, nisu sveobuhvatni, niti u potpunosti reprezentiraju društvene strukture.

Arheolozi koji se bave smrću osciliraju između tri glavne istraživačke osi: biološkog stanja, društvenog stanja i materijalnog stanja. Njihov se rad dakako treba promatrati uzimajući u obzir i na četvrtu os – političko stanje u kojem se odvija, a povijest interpretacija groba kneginje iz Vixa to pokazuje veoma jasno.

Arnold naglašava kako postoji

„nekoliko razloga zašto nailazimo na brojne poteškoće prilikom analize posmrtnih ostataka u željeznodobnoj Europi, kako metodološki, tako i teorijski, unatoč napretku koji se

dogodio tijekom zadnja dva desetljeća. Vremenske i prostorne varijacije u arheološkim cjelinama širom Europe otežavaju širenje analiza koje su učinjene u jednom području van njihovih arheološki definiranih granica. Ovo pak znači da istraživači moraju prvenstveno dobro promisliti kako će u početku te granice definirati. Označitelji roda u jednoj regiji ne moraju nužno odgovarati onima u drugoj, a isto tako označitelji koji u jednom periodu sasvim sigurno predstavljaju jedan rod kroz vrijeme mogu promijeniti značenje ili ga izgubiti. (Bernbeck, 1997: 329; Burmeister, 2000; Gero and Conkey, 1991: 8-9).“ (Arnold 2012, 225)

Ukoliko se bavimo arheologijom smrti, na umu također moramo imati činjenicu da, iako je smrt univerzalan fenomen, svaka se kultura s njom nosi na svoj način, a isto se može reći i za načine na koje se rod konfigurira i izražava u različitim kulturama (Arnold and Wicker, 2001; Bahn, 2003; Parker Pearson, 1999). (Arnold 223, 2012)

Bela Dimova nas podsjeća da na umu svakako valja imati činjenicu da iako politički važan u modernom vremenu, rod nije nužno reprezentiran u ukopima drevnih društava, dok njegovi najuobičajeniji markeri često nisu arheološki vidljivi.

“Identiteti reprezentirani u smrti mogu reflektirati, iskriviti ili potpuno izmijeniti identitete žive osobe. Grobni prilozi poput artefakata, struktura i posmrtnih rituala označavaju osobne i društvene veze. (Sorensen 2004). Grobni prilozi mogu pripadati preminuloj osobi, ili biti priloženi u grob kao pokloni ili bogatstvo, i mogu imati kompleksne biografije (Kopytoff 1986). Sam čin ukopa je također događaj prilikom kojega se politička moć, bogatstvo i status osporavaju među živima (Parker Pearson 1999). Ukratko, arheološki ostaci ukopa rezultat su međusobnog ispreplitanja *agensnosti* (mogućnosti djelovanja) pokojne individue, živuće zajednice koja ju je ukopala i niza navika i tradicija koje se reproduciraju ili

odbijaju. Svaka analiza posmrtnih identiteta mora biti svjesna ovih komplikacija” (Dimova 2014, 35)

8.2. rod u neolitiku

John Robb i Oliver Harris (2018) otvorili su temu roda u neolitičkom periodu kao i nedostataka dokaza za isti. Ovaj izostanak dokaza interpretiraju kao refleksiju činjenice da se rod u neolitiku kvalitativno razlikovao od tipova roda koji su se u Europi pojavili u kasnijim razdobljima, posebice brončanom i željenom dobu.

Dominantne narative rodne arheologije prethistorijskog doba Europe, unatoč pomacima koji su se dogodili u zadnjih dvadesetak godina, identificiraju kao konceptualno statične:

„Rodna arheologija kao i povijest, zasnovana je na klasičnoj pretpostavci – još uvijek poučavanoj kao aksiomu – da je rod kulturna elaboracija biološkog spola.“ (Robb i Harris 2018, 129)

Istraživanje problematike roda u europskoj prapovijesti slijedilo je sličnu šablonu u različitim regijama, sam rod prihvaćen je kao teorijski koncept, no izostaje teorijska elaboracija koja nas vodi dalje od spol/rod dihotomije kao i binarnog pristupa problematici unutar neolitika i brončanog doba. (Robb i Harris 2018, 129)

Kako Robb i Harris (2018, 133) dalje navode, iznenađujuće je malo radova koji tematiziraju arheologiju roda u neolitiku, posebice u usporedbi sa brončanim, željeznim te kasnijim dobima. Arheolozi tradicionalnijeg pristupa struci često su neolitičkim artefaktima ili dokazima ljudske aktivnosti nekritički pripisivali rodni aspekt. Oni oprezniji, ponudili su

dekonstrukciju interpretacija „božica“ i interpretacija neolitičkih figurina, u Europi i na Bliskom istoku.¹

Neolitičke nam figurine donose najočitije dokaze o postojanju nekakvog koncepta roda u vremenu neolitika. Neupitno je da u svojim mnogim formama, figurine predstavljaju žene, a tradicionalno su se ovi prikazi interpretirali kao ikonografija koja povezuje žensku plodnost sa agrikulturom ili božice koje su štovale matrijarhalna neolitička društva. Kritike ovih interpretacija tvrde da su pune predrasuda o rodu, esencijalističke, kao i da sadrže anakronističke ideje i o religiji i o ženama. (Robb i Harris 2018, 134)

Robb i Harris donose radikalnu ideju – prestanak fetišizacije figurina kao ključnih momenata u širem ideološkom sistemu, uzimajući u obzir njihovu materijalnost – figurine su artefakti koji nisu zahtijevali posebne vještine, vrijednost im nije bila velika te su se koristile u specifičnim kontekstima, npr. u ritualnim momentima koji uključuju ženska tijela (možda tranzicije iz jednog životnog ciklusa u drugi).

Figurine su zanimljive ne samo zato što iz njih možemo vidjeti koji je rod reprezentiran, već i sam način na koji je reprezentiran. U mnogim korpusima figurina nalaze se i one koje predstavljaju muškarce, kao i one koje nemaju nikakva spolna obilježja te je moguće da je njihov rod bio impliciran ili su bile orođene na drugi način, ne nužno kroz anatomske reference. Robb i Harris (2018, 134) sugeriraju da je moguće da rod nije bio jednostavan i očit binarni sistem, utemeljen u anatomiji i obavezno označen na svim tijelima.

Neolitičke su figurine stilistički veoma heterogene, postoje i one iz kojih se rod ne može iščitati no tradicionalno su bile interpretirane kao ženske – npr. figurine sa Malte i Sardinije, kojima je ženskost pripisana zbog korpulentnosti i detaljnih prikaza odjeće. Robb i Harris

---

¹ Goodison i Morris 2013; Meskell 1995; Bailey 2005; Chapman i Gaydarska 2006; Meskell et al 2008; Nakamura i Meskell 2009; Nanoglou 2008

predlažu mogućnost da njihov korporealitet označava njihov ritualni status, kozmološku moć i predstavlja ih kao bića bez roda ili pak ona koja su rod transcendirala.

Robb i Harris sumiraju:

„jednostavan uzorak u neolitičkom rodnom imaginariju jest da uzorka jednostavno nema. Postoji mnogo prikaza tijela, a među njima je velik raspon raznolikosti. Kada je rod reprezentiran, prikazan je heterogeno; poznati su rodno dvosmisleni prikazi tijela, kao i tijela bez roda i lebdeći antropomorfni motivi. Razumijevanje roda je vjerojatno variralo od konteksta do konteksta te su postojali konteksti u kojima rod nije bio naročito bitan.“ (2018, 136)

Naša očekivanja o tome kako bi rod arheološki trebao izgledati utemeljena su na brončanom i kasnijim dobima, gdje jasnoća prikaza roda stvara metodološku paradigmu. Točnije, arheološki materijal iz brončanog i željeznog doba i slika roda koju nam daje afirmira ono što od roda očekujemo i time potvrđuje naša apriorna metodološka očekivanja. Osvrćući se na bogati fundus nalaza europskog neolitika, Robb i Harris postavljaju pitanje: „kako se arheološki dokazi akumuliraju i ne prilagođavaju našim očekivanjima, u kojem momentu „praznine u dokazima“ zapravo sugeriraju znakovitu odsutnost?“ (2018, 140)

Ovaj fundus nalaza, kao i znanstveni podaci o životu ljudi u neolitiku velik je i kontinuirano raste te je u njemu rod mogao biti jasno izražen, ali nije. Robb i Harris problem lociraju ne u nedostatku dokaza, već u činjenici da se postojeći dokazi ne ponašaju onako kako mi želimo. Neolitički su ljudi sasvim sigurno imali nekakve ideje o rodu, ali one se nisu ispoljavale na način na koji mi to očekujemo i na način koji stvara obrasce koji ne izgledaju kao tradicionalni podaci koje koristi rodna arheologija. Predlažu preispitivanja metodologije i na pitanje „što konstituira dokaze za rod?“ odgovaraju da dokazi za rod ovise o tome što konstituira rod u zadanom kontekstu. Pritom sugeriraju da bismo trebali proširiti svoju teorijsku

imaginaciju, lokalizirati i historicizirati rod, kao i prilagoditi rodne teorije kontekstu koji proučavamo (ibid, 141).

9. zaključak

Nastala u kulturnom, društvenom i političkom kontekstu osamnaestog i devetnaestog stoljeća, arheologija je u svojoj suštini buržujaska znanost, izrazito androcentrične perspektive, često u službi imperijalnih i kolonijalnih pothvata.² Prikazivanje prošlosti i načina života populacija u isto je vrijeme izraz i izvor moći, jer je svako znanje Drugoga povijesni koliko i politički čin, koji se prelijeva u društveno polje današnjice te s lakoćom uokviruje odnose društvene nejednakosti, s obzirom na to da sadrži ideološke i hegemonijske osobine koje predstavljaju kako povijesne, tako i pojedinačne interese (Babić 2010, 261-262).

„Konvencionalna“ je arheologija polje duboko ukorijenjeno u zapadnoeuropskom kulturnom kontekstu, čiji se orijentalistički pristup neeuropskim kulturama te iskustvo dodira s Drugim prevodi u disciplinarno znanje, koje konstituira i omeđuje svoj predmet istraživanja.

Ova se diskurzivna konstrukcija Drugoga često može proširiti na seksualne prakse i rodne uloge kulture pod razmatranjem, te u sprezi s kulturnim predrasudama spriječiti arheološku struku od objektivnog sagledavanja problema koji ima s brkanjem spola i roda, kao i problemima pri podjeli između spola kao biološke i roda kao sociokulturne kategorije materijalizirane kroz performativne prakse, ukoliko u obzir uzmemo da i sam spol može biti promatran kao socio-kulturni konstrukt sa vlastitom poviješću i genealogijom, čije razumijevanje ne moramo nužno dijeliti sa različitim društvima u prošlosti (Matić 2012:66).

---

² Što je tradicija koja se nastavlja i danas, ukoliko pažnju obratimo na ulogu arheologije pri legitimiziranju moderne kolonijalne okupacije Palestine – za više vidi: Nadia Abu El Haj – *Facts on the Ground: Archaeological Practice and Territorial Self-Fashioning in Israeli Society* (2001)

Valja osvijestiti da transplantiranje heteronormativnih ideja u prošlost naturalizira suvremeni zapadnjački društveni red (Geller 2009), dok je sam pojam heteronormativnosti izrazito epistemološki i kulturološki težak i vezuje se za društvene prakse bliže nama nego prošlosti (Matić 2012, 68) U današnjoj se političkoj klimi često poteže pitanje „svetosti braka“, isključivo kao onoga između žene i muškarca (*sve ostalo je nešto Drugo*), a arheološka nam istraživanja koja se bave odstupanjima od normativa društva u vidu istospolnih zajednica mogu pomoći pri raspršivanju mitova o *prirodnosti* bračnog ugovora. Proučavanja reproduktivnih strategija (lišena esencijalizma), nam mogu otkriti kulturno specifične porođajne prakse, narodno znanje, prirodne kontraceptive i abortifacijense, i te studije imaju potencijal pružiti alternativu modernoj političkoj retorici i biomedicinskim praksama koje ženama štete, te im oduzimaju agensnost. (Geller 2009:75)

Sagledavanje godina, etniciteta, rase, klase, itd. u relaciji s rodom (koji jest jezgri, ali ne uvijek i središnji princip koji konstituira identitet individue u određenom povijesnom ili društvenom kontekstu), obuhvaća kompleksnost, kontradikcije i pluralnost življenih iskustava (Geller 2009:70). Conkey (2005) ocrtava potencijale intersekcionalnog pristupa koji objedinjava feministička i indigena³ pitanja. Na primjer, neizmjereno mnogo možemo naučiti iz teorija crnih feministkinja, pogotovo o simultanim analizama različitih vektora strukturalne opresije, tj. konvergenciji roda, rase i klase, i tako kroz teoriju u konačnici povijesno marginaliziranima omogućiti pozicioniranje na mjesta u povijesti s kojih su sustavno bili brisani, kao i rastaviti strukture muške, bjelačke nadmoći. Ova je dekolonizacija politički, koliko i intelektualni čin. Feminističke kritike dihotomne, univerzalizirajuće epistemologije također mogu olakšati proučavanje kulturne konstrukcije maskuliniteta, različitost muških uloga i interpersonalnih odnosa, tj. osvijetliti činjenicu da postoji više načina muške

---

³ Novokovanicu „indigena“ koristim jer bih htjela izbjeći kolonijalno nabijenu terminologiju poput „domorodačka“.

egzistencije, osim one patrijarhalnog, bijelog, zapadnjačkog cis heteroseksualca (Geller 2009, 70)

Arheološki pristupi nasilju imaju tendenciju fokusirati se na njegove najočitije, fizičke manifestacije i pritom zanemaruju činjenicu da je nasilje *odnos* i samim time fundamentalno nematerijalno, ili možda točnije, spada u domenu intersubjektivnosti (Campbell 2009). Nasilje je igralo važnu ulogu u razvoju prošlih sociopolitičkih sistema te je stoga njegova arheološka, antropološka i ikonografska identifikacija esencijalni dio našeg razumijevanja društvene promjene, na mikro- i makrosocijalnom nivou (Ralph 2013). Pri proučavanju materijalnosti nasilja (skeletalni ostaci, krajobrazi, objekti, pisani izvori) lako je izgubiti iz vida njegovu ideološku podlogu. Arheologija nasilja ne može biti samo arheologija skeletnih trauma, oružja, fortifikacija, žrtvovanja ili masovnih grobnica, jer je strukturalno i simboličko nasilje ključno za kontekstualizaciju fizičkog. Matić (2013) nasilje definira kao političko i performativno i jasno je da je nužno obratiti pozornost na isprepletanje diskurzivnih kao i fizičkih tijela u praksama i značenjima koja jesu bila otjelovljena ali ih nije moguće svesti na njihove materijalne ostatke.

„Na koncu, arheologiji je trebalo neko vrijeme da prizna da spol i rod nisu jednostavne kategorije, već da njihova definicija ovisi o kontekstu u kojem se znanje producira (Laqueur 1990 citirano u Meskell 2000: 13-14). I arheološki 'gendering' i osteološki 'sexing' su konstrukcije svojeg disciplinarnog konteksta – ne postoji preddiskurzivni biološki spol (Butler 1990).“ (Dimova 2014, 35)

10. popis literature

Arnold, B., 1991. The deposited princess of Vix: the need for an engendered European prehistory. *The archaeology of gender*, pp.366-374.

Arnold, B., 2012. The Vix princess redux: a retrospective on European Iron Age gender and mortuary studies. *La arqueología funeraria desde una perspectiva de género*, 215-232.

Brickley, M. and Smith, M., 2006. Culturally determined patterns of violence: biological anthropological investigations at a historic urban cemetery. *American anthropologist*, 108(1), pp.163-177.

Brink, O., Vesterby, A. and Jensen, J., 1998. Pattern of injuries due to interpersonal violence. *Injury*, 29(9), 705-709.

Brink, O., 2009. When violence strikes the head, neck, and face. *Journal of Trauma and Acute Care Surgery*, 67(1), pp.147-151.

Brooks, S. and Suchey, J.M., 1990. Skeletal age determination based on the os pubis: a comparison of the Acsádi-Nemeskéri and Suchey-Brooks methods. *Human evolution*, 5(3), 227-238.

Cox M. (2005) Assessment of Age at Death and Sex in the Adult Human Skeleton. U: Brothwell, D. R., Pollard A. M. (ur.) *Handbook of Archaeological Sciences*. 237-247. John Wiley & Sons Ltd.

Dimova, B., Royal Bodies, Invisible Victims: Gender in the Funerary Record of Late Iron Age and Early Hellenistic Thrace, u Stoddart, S., ed. *Fingerprinting the Iron Age: approaches to identity in the European Iron Age: integrating south-eastern Europe into the debate*. Oxbow Books, 2014, 33-48.

Elliot-Smith G., Wood Jones F., 1910, *The archaeological survey of Nubia, Volume II, report on the human remains*, Cairo, National Printing Department

Gilthorpe, M.S., Wilson, R.C., Moles, D.R. and Bedi, R., 1999. Variations in admissions to hospital for head injury and assault to the head Part 1: Age and gender. *British journal of oral and maxillofacial surgery*, 37(4), pp.294-300.

Hartzell, K.N., Botek, A.A. and Goldberg, S.H., 1996. Orbital fractures in women due to sexual assault and domestic violence. *Ophthalmology*, 103(6), pp.953-957. Vancouver

Judd, M., 2004. Trauma in the city of Kerma: ancient versus modern injury patterns. *International Journal of Osteoarchaeology*, 14(1), pp.34-51.

Jurmain, R. and Kilgore, L., 1998. *Sex-related patterns of trauma in humans and African apes* (pp. 11-26). Cambridge University Press: Cambridge.

Knüsel, C. and Smith, M. eds., 2013. *The Routledge handbook of the bioarchaeology of human conflict*. Routledge.

Larsen, C.S., 2015. *Bioarchaeology: interpreting behavior from the human skeleton* (Vol. 69). Cambridge University Press.

Lovejoy C. O., Heiple K. G., 1981, Analysis of fractures in skeletal populations with an example from the Libben Site, Ottawa County, Ohio, *American Journal of Physical Anthropology* 55, 529-541.

Lovell, N.C., 1997. Trauma analysis in paleopathology. *American Journal of Physical Anthropology*, 104(S25), pp.139-170.

Martin, D.L., Harrod, R.P. i Fields, M. 2010. Beaten Down and Worked to the Bone: Bioarchaeological Investigations of Women and Violence in the Ancient Southwest. *Landscapes of Violence*: Vol. 1 : No. 1 , Article 3.

Martin, D.L., Harrod, R.P. i Pérez, V. R. 2012. *The bioarchaeology of violence*. University Press of Florida.

Martin, D. L. i Harrod, R. P. 2015. Bioarchaeological contributions to the study of violence. *American journal of physical anthropology*, 156, 116-145.

Matteoli, M., Piacentino, D., Kotzalidis, G.D., Serata, D., Rapinesi, C., Angeletti, G., Rossi, M., David, V. and De Dominicis, C., 2016. The clinical and radiological examination of acute intimate partner violence injuries: a retrospective analysis of an Italian cohort of women. *Violence and victims*, 31(1), p.85.

Muelleman, R.L., Lenaghan, P.A. and Pakieser, R.A., 1996. Battered women: injury locations and types. *Annals of emergency medicine*, 28(5), p.486-492.

Ochs, H.A., Neuenschwander, M.C. and Dodson, T.B., 1996. Are head, neck and facial injuries markers of domestic violence?. *The Journal of the American Dental Association*, 127(6), pp.757-761.

Ortner, D.J. and Putschar, W.G., 1985. Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. *Smithsonian Contributions to Anthropology*, 28.

Ortner, D.J., 2003. *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*. Academic Press.

Perciaccante, V.J., Ochs, H.A. and Dodson, T.B., 1999. Head, neck, and facial injuries as markers of domestic violence in women. *Journal of Oral and Maxillofacial Surgery*, 57(7), pp.760-762.

Potrebica, H. *Kneževi željeznoga doba*. Meridijani, 2013.

Ralph, S. (Ed.). 2013. *The archaeology of violence: Interdisciplinary approaches* (Vol. 2). SUNY Press.

Robb, J. and Harris, O. J. T. 2018. Becoming gendered in European prehistory: was Neolithic gender fundamentally different? *American Antiquity*. Cambridge University Press, 83(1), pp. 128–147

Rolley, C., 2003. *La tombe princière de Vix* (Vol. 1). Editions A&J Picard. (Depierre & Duday)

Shepherd JP, Gayford JJ, Leslie IJ, Scully C. 1988. Female victims of assault. A study of hospital attenders. *J. Craniomaxillofac. Surg.* 16:233-37

Shepherd JP, Shap IM, Pearce NX, Scully C. 1990. Pattern, severity, and aetiology of injuries in victims of assault. *J. R. Soc. Med.* 83:161-62

Šoštarić, S., 2012. *Osnovna metodološka analiza kostura s prapovijesnih arheoloških nalazišta*. Neobjavljeni diplomski rad, Zagreb, 2012.

Walker, P.L., 2014. Wife Beating, Boxing, and Broken Noses: Skeletal Evidence for the Cultural Patterning of interpersonal violence. *Troubled times: Violence and warfare in the past*, 3, p.145-175.

Walker, P.L., 2001. A bioarchaeological perspective on the history of violence. *Annual review of Anthropology*, 30(1), pp.573-596.

White, T., Black, M., Folkens, T. (2012) *Human Osteology, 3rd Edition*. Academic Press

11. sažetak

Rad identificira bioarheološke podatke koji imaju potencijal biti korišteni za prepoznavanje markera nasilja kod drevnih populacija, kroz pregled modernih kliničkih studija fokusiranih na osteološka istraživanja. Arheološke studije nasilja često su androcentrične, te su ovim putem ispitane i potencijalne uloge žena u nasilju, dok je nasilje u radu problematizirano kao biološki i kulturološki fenomen. Percepcija i projekcija rodni uloga u prapovijesnim društvima promotrena je u kontekstu istraživanja željeznog doba Europe, s posebnim osvrtom na ukop u Vixu te problematiku roda u neolitiku.